

BOGANMELDELSER

Adolph Jensen: BEFOLKNINGSSPØRGSMÅALET I DANMARK. København 1937, Branners Forlag (Studentersamfundets Oplysningsforening). 221 Sider.

Det er en velskreven og levende Bog, fhv. Departementschef *Ad. Jensen* har udgivet om Tidens største Samfundsproblem; den kan varmt anbefales, og det maa haabes, at den maa faa mange Læsere. Den er i bedste Forstand populær; forskellige indviklede Forhold er det lykkedes at forklare saadan, at de kan forstaas uden særlig statistisk Uddannelse; f. Eks. at der er en betydelig Sandsynlighed for et aarligt Fødselsunderskud paa 3 ‰, skønt der endnu er et Overskud paa 7 ‰. I al Stilhed listes der lidt Forstaaelse ind i Læseren af det sælsomme Spil, der kan være i Tallene, saa at han fremtidig vil være lidt forsigtigere og vil være mere rustet til at undgaa fejle Slutninger af Statistik. En Række udbredte Fejltagelser berigtiges, baade om de faktiske Forhold og om de Slutninger, der kan gøres.

Forfatteren møder til Opgaven med en betydelig Viden, ogsaa i høj Grad om historiske Forhold; han er belæst i udenlandsk Literatur, baade nyere og ældre, og derfor kan Fagmænd ogsaa have stort Udbytte af Bogen. Fremstillingen er livlig og fængslende; der er mange morsomme Smaa-træk, Anekdoter, Citater og Talsammenstillinger. Det beregnes saaledes, at hvis Danmarks Folketal ved Aar 1800, 930 000, føres tilbage efter den senere Tilvækstrate paa 1 ‰ aarlig, vilde Ansgar kun have haft 60 Personer at prædike for. Endvidere: »Der er Tegn, der tyder paa, at Bevægelsen i visse Kredse er i Færd med at tabe Karakteren af »Rationalisering«, og at det, der har afløst tidligere Tidens blinde og hensynsløse Børneavl, i nogen Grad kan betegnes som en ikke mindre hensynsløs Fødselsstrejke, der under den kyniske Devise: saa faa Børn som muligt, og helst ingen, giver Afkald paa at dække sig bag økonomiske Motiver«. Senere tales om »Fødselsbegrænsningens Epidemi«. — Der er 25 grafiske Figurer, hvilket utvivlsomt forøger Værdien for den almindelige Læser; en Fagmand foretrækker dog en Tabel, som er lettere at citere og regne videre paa; en Af-læsning efter en Kurve kan ikke blive saa nøjagtig.

Den hyggelige og underholdende Stil er naturligvis i sig selv en Dyd, men den vil dog maaske hindre en og anden Læser i at blive grebet af Problemets Alvor. Nogle af de »Sidespring«, Forf. selv bebuder i Forordet, er saaledes mere underholdende end belærende, saaledes de 7 Sider, der handler om ældgamle Personer. Oplysningerne om Landmændenes og Urtekræmmernes Spredning efter Overskud er ogsaa meget periferiske, og for Landmandsregnskaberne er det en Svaghed, at det er et enkelt Aars Dispersion; der er saa mange Held og Uheld, at man vil faa langt mindre Spredning ved at følge den enkelte Mand gennem flere Aar. — I denne

BOGANMELDELSER

Adolph Jensen: BEFOLKNINGSSPØRGSMÅALET I DANMARK. København 1937, Branners Forlag (Studentersamfundets Oplysningsforening). 221 Sider.

Det er en velskreven og levende Bog, fhv. Departementschef *Ad. Jensen* har udgivet om Tidens største Samfundsproblem; den kan varmt anbefales, og det maa haabes, at den maa faa mange Læsere. Den er i bedste Forstand populær; forskellige indviklede Forhold er det lykkedes at forklare saadan, at de kan forstaas uden særlig statistisk Uddannelse; f. Eks. at der er en betydelig Sandsynlighed for et aarligt Fødselsunderskud paa 3 ‰, skønt der endnu er et Overskud paa 7 ‰. I al Stilhed listes der lidt Forstaaelse ind i Læseren af det sælsomme Spil, der kan være i Tallene, saa at han fremtidig vil være lidt forsigtigere og vil være mere rustet til at undgaa fejle Slutninger af Statistik. En Række udbredte Fejltagelser berigtiges, baade om de faktiske Forhold og om de Slutninger, der kan gøres.

Forfatteren møder til Opgaven med en betydelig Viden, ogsaa i høj Grad om historiske Forhold; han er belæst i udenlandsk Literatur, baade nyere og ældre, og derfor kan Fagmænd ogsaa have stort Udbytte af Bogen. Fremstillingen er livlig og fængslende; der er mange morsomme Smaa-træk, Anekdoter, Citater og Talsammenstillinger. Det beregnes saaledes, at hvis Danmarks Folketal ved Aar 1800, 930 000, føres tilbage efter den senere Tilvækstrate paa 1 ‰ aarlig, vilde Ansgar kun have haft 60 Personer at prædike for. Endvidere: »Der er Tegn, der tyder paa, at Bevægelsen i visse Kredse er i Færd med at tabe Karakteren af »Rationalisering«, og at det, der har afløst tidligere Tidens blinde og hensynsløse Børneavl, i nogen Grad kan betegnes som en ikke mindre hensynsløs Fødselsstrejke, der under den kyniske Devise: saa faa Børn som muligt, og helst ingen, giver Afkald paa at dække sig bag økonomiske Motiver«. Senere tales om »Fødselsbegrænsningens Epidemi«. — Der er 25 grafiske Figurer, hvilket utvivlsomt forøger Værdien for den almindelige Læser; en Fagmand foretrækker dog en Tabel, som er lettere at citere og regne videre paa; en Af-læsning efter en Kurve kan ikke blive saa nøjagtig.

Den hyggelige og underholdende Stil er naturligvis i sig selv en Dyd, men den vil dog maaske hindre en og anden Læser i at blive grebet af Problemets Alvor. Nogle af de »Sidespring«, Forf. selv bebuder i Forordet, er saaledes mere underholdende end belærende, saaledes de 7 Sider, der handler om ældgamle Personer. Oplysningerne om Landmændenes og Urtekræmmernes Spredning efter Overskud er ogsaa meget periferiske, og for Landmandsregnskaberne er det en Svaghed, at det er et enkelt Aars Dispersion; der er saa mange Held og Uheld, at man vil faa langt mindre Spredning ved at følge den enkelte Mand gennem flere Aar. — I denne

Forbindelse kan ogsaa nævnes, at Forklaringen paa den S. 185 fundne Forskel mellem Sveriges større og mindre Byer vistnok er, at der paa det Tidspunkt var bedre Konjunkturer i de store Byer; thi saa er de resterende arbejdsløses Kvalitet ringere. Og Forklaringen S. 116—17 er ikke saa »logisk« som hævdet; at man redder Livet for nogle unge, giver nok absolut set flere Dødsfald ad Aare, men det behøver ikke at gælde den relative Dødelighed; faktisk gælder det maaske, men saa maa det være, fordi de reddede er svagere end deres jævnaldrende.

Sammenlignet med Ægteparret *Myrdals* Bog giver Bogen mere i statistisk og historisk Henseende, mindre i nationaløkonomisk og sociologisk Henseende. Det er egentlig ikke forklaret, hvorfor man skal være bekymret over den truende Stagnation eller Nedgang; her vilde en Redegørelse for Børnebegrænsningens økonomiske Virkninger være nyttig, navnlig med Sondring mellem Virkningerne af at være flere og blive flere, henholdsvis færre. For de fleste er der sikkert en almindelig Uhyggefølelse overfor det livløse stagnerende Samfund, men der er ogsaa mange, der mener, at man kan være lige lykkelig.

Det hævdes med Rette, at Tidens Usikkerhed ikke er positiv Kilde til Begrænsningen, thi Fortidens Usikkerhed var større; Faren for at Børnene blev faderløse var meget større, Høsten svingede kolossalt, der var ingen Sociallovgivning og Forsikring. Men derfor kan Usikkerheden godt medvirke, idet vor rationelle Tid ikke finder sig i saa megen Usikkerhed; kunde man formindske Arbejdsløsheden stærkt, f. Eks. til Førkrigsniveauet, vilde det sikkert give flere Fødsler. Nu er det egentlig sandsynligt, at selve Folketallets Stilstand vil give roligere Konjunkturer; men det bliver Dødens Ro. En levende Tid med Fart og Fremskridt giver større Lykke og Velstand, selv om den koster nogen Arbejdsløshed. — Hvis de, der mener, at det er uforsvarligt at sætte mange Børn i Verden i vor usikre Tid, var konsekvente, burde de slet ikke avle Børn.

Hvad Fremtiden angaar, fremhæves det som et Lyspunkt, at visse udenlandske Statistiker nu tyder paa, at Velhavere har flest Børn, idet Børnebegrænsningen har bredt sig nedefter. Dette giver Haab baade i kvalitativ og kvantitativ Henseende; Racens Niveau kan snarere hævdes og voksende Velstand kan ventes at give flere Børn; at der er flere ugifte blandt Velhaverne opvejes af, at Børnedødeligheden er mindre. I øvrigt fremhæves det som særlig effektivt, hvis flere gifter sig (hvad navnlig Sverige behøver). Mindre Dødelighed venter Forf. sig ikke meget af; men hans egen Beregning over, hvormeget Middellevetiden kan forlænges, hvis der f. Eks. bliver halvt saa stor Spædbørnsdødelighed, eller hvis Middelklassens hygiejniske Kultur bliver Fælleseje, giver egentlig overraskende Resultater. En vigtig Gruppe Mennesker er der i hvert Fald, som tror paa fortsat Forlængelse af Livet, nemlig de mange unge Læger, der skriver Doktordisputater, og den store Stab paa de medicinske Forsknings-Laboratorier; man er jo endnu langt fra færdig med at klarlægge og udnytte alt det nye om Vitaminer, Hormoner og Blodtyper m. m. Der er vel heller ikke Grund til at tro, at man har naaet det absolute Lavpunkt med Alkohol-Dødsfald, direkte eller indirekte, selv om der er langt færre end før Krigen.

Et lysere Syn kan endvidere hentes fra følgende Tankegang, som jeg

har mødt i en Samtale med en Ikke-Statistiker: De barnløse dør ud, de med 1—2 Børn sætter i aftagende Grad Præg paa Slægten, medens de med flere Børn kommer til at præge en stigende Andel af Folketallet; hvis de Karakter-Egenskaber, der (sammen med fysiologiske Forskelle) ligger bag ved den forskellige Frugtbarhed, da er arvelige eller dog lever videre i Familie-Traditionen, da maa der ad Aare komme en Slægt med større Formerelestendens end den Slægt, der lever ved den Tid, hvor Børnebegrænsningen slaar igennem, idet hine Karakter-Egenskaber ikke i Fortiden har haft nær det Spillerum som nu; før Præventivernes Tid var Drifterne stærkest. Nu kan det være tvivlsomt, hvor arvelige de Egenskaber er, thi de er formodentlig ret blandede; Sandsynligheden for at arve en usammensat Egenskab er langt større end for at arve en Egenskab, der er kombineret af to eller flere Egenskaber, der arves uafhængigt af hinanden; og at Kombinationen til Gengæld kan dukke op, selv om ingen af Forældrene har haft den, men kun Ingredienserne, hjælper ikke rei stærkt i det foreliggende Tilfælde, da Kontinuiteten bliver brudt. Imidlertid findes der en engelsk Statistik, der alligevel viser en god Korrelation mellem Generationernes Frugtbarhed, nemlig den af *Westergaard og Nybølle* i Statistikens Teori S. 449 refererede Undersøgelse af 1000 gifte Kvinder i Pairskabet, hver med mindst 1 gift Datter; kun 1 af disse Døtre blev inddraget i Undersøgelsen. Der viste sig da følgende Børnetal:

Ældre Generation	Yngre Generation, gntl.
1 Barn	3,2 Børn
2 Børn	3,5 »
3—4 Børn	3,9 »
5—6 »	4,1 »
7—8 »	4,8 »
9—10 »	5,1 »
Over 10 Børn	5,6 »

Der er altsaa en fuldstændig regelmæssig og ret stærk Stigning i sidste Talrække; men om det skyldes Arv af noget fysiologisk eller noget i Karakteren eller blot Familiens Traditioner o. lign., kan naturligvis ikke siges. (At sidste Talrække er mindre udpræget end første, er en Selvfølge; det gælder ogsaa andre Egenskaber). — En Bekræftelse kan maaske ogsaa ses deri, at Frankrig, der har over 100 Aars Tradition i Børnebegrænsning, ikke har saa lave Fødselstal som flere af de Lande, der sidst er kommet med; særligt mange Franskmænd nedstammer altsaa fra de Familier, der fik mange Børn, medens den tilsvarende Sortering har været langt svagere i de nyere Lande og først nu ret vil begynde. (Ad. Jensen nævner dog et andet Overgangsfænomen, der kan forklare det samme paa en anden Maade; naar Folk, der har begyndt deres Børneavl med den gamle Intensitet, lærer de nye Skikke at kende, saa standser de maaske helt, medens de ellers vilde have fordelt Børneavlen over flere Aar; der kommer altsaa et særlig stærkt Udslag straks efter Gennembrudet; se S. 165. Frankrig har ogsaa mest Erfaring om Savnet, hvis nogen af de faa Børn dør tidligt, men dog saa sent, at der ikke kan fødes andre. Og Børnebegrænsningen har i Frankrig haft Mulighed for at bremse sig selv en lille Smule, idet den kan have hævet Velstanden og dermed som nævnt Børnetallet).

I Kapitlet om Racer er Forf. inde paa en lignende Tankegang; efter Beregninger af *Burgdörfer* vil to lige talstærke Grupper, der praktiserer henholdsvis Tobørns- og Firebørnssystemet, efter 120 Aar være naaet til at optage henholdsvis 6 og 94 % af Folketallet; se S. 105 (og 167). Efter Beregninger af *Gini* vil den mest frugtbare Syvendedel eller Femtedel allerede i næste Generation være Halvdelen (her citeret efter *Sommarin*, Befolkningsfrågan och Jordbruket S. 61).

Slutningskapitlet om mulige Foranstaltninger er ret kort, maa-ske fordi Forf. som Formand for Befolkningskommissionen vil reservere sine Forslag til Betænkningen. *Myrdalernes* omfattende Forslag kunde ellers have fortjent en fyldigere Omtale (medens Omtalen af *Balas'* barnagtige Projekt godt kunde være kortere); men Forf. synes ikke at have Sympati for »Allowance-lignende Lokkemidler«. Der er sikkert ogsaa nogen Fare for, at det især er mindre værdifulde Individuer, der i den Anledning vil avle flere Børn.

En fransk Statistikers Ord: »Man skaffer sig ikke Børn af Fædrelandskærlighed«, citeres med Rette. Noget lettere, men alligevel meget vanskeligt vil det være at faa Folk til at indse, at de staa sig selv i Lyset ved at nøjes med meget faa Børn; det er jo et Spørgsmaal om aandelig Udvikling, om Sans for Glæden ved Børn, om Forstaaelse af, at der kommer en Tid, hvor Ungdommens Fornøjelser, Selskabsliv og Rejser mister sin Charme, medens Glæden over Børn og Børnebørn varer. Jeg besøgte en Gang en Haandværker for at gøre en Bestilling; jeg havde aldrig set ham før, men faa Minutter efter trak han et Fotografi op af Brystlommen og viste mig Billedet af en ung Mand, hans eneste Barn, som var død et Par Aar før, og som han havde haabet skulde arve Forretningen; det var det altoverskyggende Indhold i Faderens Liv, at Sønnen var død, og han levede ikke længe derefter. Om en anden Haandværker, som jeg kendte af Udseende, læste jeg i Avisen, at hans eneste Søn var død; kort efter ser jeg ham paa Gaden, et fuldstændig forstenet Ansigt. Det var Børnene, som gav disse Mænds Liv Indhold. — Den svenske Befolkningskommission er efter Bladmeddelelser inde paa Tanker om, at »der ikke opstaa nogen rigtig lykkelig Form for Livsfællesskab, før en Søkendeflok er paa tre«. Her kan ogsaa peges paa Rigdommen ved en Flok Fætre og Kusiner; hvis Søkendeflokken halveres, synker Flokken af Fætre og Kusiner til knap en Fjerdedel.

Selv om den svenske Appel til Patriotismen: »Der maa fødes 3 Børn pr. Ægtepar, hvis Sverige ikke skal dø ud«, altsaa næppe vil virke saa stærkt som Forstaaelsen af den umiddelbare Glæde over Børnene, burde Forf. have omtalt saadanne Beregninger. Efter Bladmeddelelser mener den svenske Kommission nu, at der kræves 4, idet 10 % Ægteskaber er ufrivilligt helt sterile, 7 % bliver sterile efter den første Fødsel og 5 % efter den anden; og det hævdes, at vedkommende selv føler det som en Ulykke. Jeg havde ellers for Danmark regnet det ud til 3,1, idet jeg regnede 9 % helt sterile og ikke regnede med ret megen senere Sterilitet end den, der følger af, at ikke faa giftes saa sent, at der ikke kan fødes det fulde Antal; og for Sverige vilde jeg være kommen højere, da langt flere forbliver ugift end hos os. Disse Beregninger er dog meget indviklede og usikre, idet enkelte Led i dem er skønsmæssige; Tillæget for Fødsler

udenfor Ægteskab maa saaledes reduceres, fordi mange af disse Kvinder siden giftes, ofte med Barnets Fader, og der kan da ikke ventes det fulde Antal i Ægteskabet. Men i en stationær Befolkning vil Antallet af giftefærdige unge Mænd og Kvinder være nærmere end nu ved at være lige stort, hvilket forøger Chancen for Ægteskab.

Der henvises til vor Kommissions første Betænkning, der handler om Børnehaver. Jeg er en varm Ven af Børnehaver; i alle de 8 Ejendomme, i hvis Administration jeg tager Del, og som navnlig tilhører filantropiske Boligselskaber, er der Børnehaver eller Fritidshjem; men som Midde til at fremme Børneavlens duer de ikke. I en Artikel om »Halvdags- eller Heldagsbørnehaver« i Børnesagens Tidende 1936 har jeg hævdet, at det er for Børnenes Skyld, man skal have Børnehaver, ikke for Mødrenes; Børnene har bedst af at nøjes med en halv Dag (og det trænger de til, fordi der foregaar saa lidt i et moderne Hjem i en Storby); men hvis Formaalet er at hjælpe Moderen til at gaa paa Arbejde, maa det være hele Dagen (der er endda Ønsker om Døgndrift). Jeg nævner i Artiklen 5 Grupper af Tilfælde, hvor Heldagsbørnehaver alligevel er berettigede, navnlig hvis Faderen ikke har normal Indtægt; men ellers skal man ikke gøre det for let for Mødrene at gaa hjemmefra. Denne Hjælp til at faa Børnene passet vil snarest formindske Fødslernes Antal, thi naar først Moderen gaar paa Arbejde, er det alt for stort et Afbræk i det tilvante at faa et Barn mere. Er det Børnehaverne, der skal redde Fødslerne, da er Slaget tabt. Haabet om flere Fødsler maa knyttes til de Mødre, der bliver hjemme, ikke til dem, der gaar paa Arbejde; det er en nærmereliggende Opgave for en Befolkningsskommission at lære Husmødrene at udnytte Hjemmetiden paa økonomisk Maade end at hjælpe dem til at gaa paa Arbejde. — Disse Tanker har Børnehavelederne vist megen Forstaaelse af.

Tekniken er jo ofte Udgangspunkt for de sociale Bevægelser; i dette Tilfælde et Sammenspil mellem det simplificerede Husarbejde og Præventiverne. Med Gas, Støvsuger osv. er Husarbejdet saa nemt, at den Husmoder, der ikke kender moderne Ernæringsprinciper og Hygiejne, mener at have Tid til overs, selv om hun har flere Børn; saa gaar hun paa Arbejde og opdager, hvor besværlige Børnene er, og saa har man jo Præventiverne — og saa bliver det endnu lettere at gaa hjemmefra. Derefter kommer Børnehaverne, Vuggestuerne osv. som Nr. 3, og gør det lettere at have Børn, men ikke saa let, at man ønsker flere. Ad. Jensen oplyser selv S. 165, at indenfor en Gruppe fattige Familier i Stockholm var der halvt saa stor Frugtbarhed, hvis Moderen gik paa Arbejde, som ellers (noget der dog kan fortolkes paa flere Maader). — Jeg maa her indskyde, at jeg fuldt ud anerkender Præventivernes Berettigelse til at hindre de meget store Børneflokke, der ofte har tynget Arbejderne ned til Proletarer.

Naar *Myrdals* tilkægger Børnehaver saa stor Betydning i denne Henseende, hænger det sammen med en kolossal Undervurdering af Husarbejdets Betydning, jfr. følgende Citat efter den danske Udgave af »Krise i Befolkningsspørgsmaalet« S. 182: »Der findes øjensynlig ved det huslige Arbejde — baade som Husmoder og Husassistent — stadig Muligheder for, at sølle (i Originalen: klena), imbecile, indolente og ambitionsløse eller i øvrigt mindre vel udrustede Individuer kan bevare en Plads og klare sig«. Altsaa klare sig! Ægteparret synes ganske ufor-

staaende overfor det udmærkede Arbejde, som Husholdningslærerinder og Husmoderforeninger gør for at hjælpe Husmødrene til at udnytte Tiden hjemme paa en Maade, som giver stort Udbytte, ogsaa rent økonomisk, ofte af langt større Værdi end de kontante Penge, de kan tjene paa en Fabrik. I et Foredrag for de nordiske Husmoderforeninger om »Husarbejdets nationaløkonomiske Betydning«, trykt i »Husmoderen« 1935, og i et Kapitel om »Økonomiske Dispositioner« i »Nutids Mad«, har jeg fyldigt forklaret, hvor meget der gaar til Spilde, naar en Husmoder forsømmer sit Hjem. (Men i de Tilfælde, hvor det virkelig er til Fordel for et Hjem, at Moderen gaar paa Arbejde, skal Samfundet ikke hindre det for de arbejdsløses Skyld). — Man kan lære meget af Myrdals forfriskende Bøger, men paa dette Punkt er de helt vildfarende.

Men tilbage til *Adolph Jensens* Bog, som jeg altsaa varmt kan anbefale; den giver en udmærket Orientering i et stort Problem.

Jens Warming.

Valentin F. Wagner: GESCHICHTE DER KREDITTHEORIEN. Eine dogmenkritische Darstellung. Wien (Julius Springer) 1937.

Det er et overordentlig flittigt Arbejde, en hidtil ukendt Forfatter her har forelagt Offentligheden; en mægtig Litteratur er pløjet igennem og et Utal af Henvisninger tillader Læseren nærmere at orientere sig i denne; undertiden kunde man ønske, at Forf. paa dette Punkt havde begrænset sig lidt og ikke medtaget ganske ligegyldige Afhandlinger, men hver Mand har jo sin Maade at arbejde paa.

»Eine dogmenkritische Darstellung« har Bogen som Undertitel, og Hovedsynspunktet for Værdsættelse af en saadan Bog maa da være, om Forf. har formaaet at systematisere de mange forskellige Kreditteorier, der eksisterer, at fremhæve det essentielle og levere en Kritik, der anlægger nye Synspunkter. Dette maa siges at være lykkedes, selvom der naturligvis altid vil kunne rejses Indsigelse overfor enhver Klassifikation — ikke mindst fra de paagældende Forfattere selv, der mulig bliver forargede over at se sig selv anbragt sammen med andre, fra hvem de mener at være ganske forskellige.

Selvsagt maa Forf.'s Kritik overfor de forskellige Teorier være det væsentlige, medens hans positive Bidrag til Kreditteorien træder i Baggrunden. Dog er man ikke i Tvivl om, hvor Forf. selv staar — i afgjort Modsætning til den gængse Kreditteori. Hans Kritik af Læren om »Zusätzlicher Kredit« er ikke den mindst værdifulde Del af Bogen. Hans Paastand i denne Hensende er, at den Omstændighed, at Bankkredit danner Midtpunktet i moderne Kreditteori, har hindret en almen Teori om Krediten; ikke mindst gælder dette Anlægskredit, der efter Forf. ikke har faaet nogen tilfredsstillende Forklaring. Wagner selv mener, at Produktionskreditteorien kommer Sandheden nærmest, idet den i Modsætning til den herskende Teori, der tager Bankkrediten som Udgangspunkt for sine dynamiske Betragtninger, fremhæver alle de økonomiske og tekniske Ændringer, Produktionen kan undergaa. »Zusätzlicher Kredit« bliver derfor for Forf. kun et Punkt indenfor Kreditteorien, der kan forstærke en naturlig Tendens, der ogsaa uden denne vilde have sat sig igennem.